

Türk Tarihçiliğinde Kırk Yıl:

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ'a Armağan

Editörler:
Sadık ERDAŞ
Seyfi YILDIRIM

siyasal kitabevi

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayınlayıcısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Türk Tarihçiliğinde Kırk Yıl: Prof.Dr. Mustafa Yılmaz'a Armağan

Editör: Sadık ERDAŞ, Seyfi YILDIRIM
Kapak ve Sayfa Düzeni: Buse Dilara Dirim
©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.
2023 Mayıs, Ankara
ISBN No: 978-625-7424-87-5
Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik
Yayıncı Sertifika No: 14016
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay-Ankara
Tel: 0(312) 419 97 81 pbx
Faks: 0(312) 419 16 11
Baskı:
Repro Bir Matbaacılık Kağ. Rekl. Tasarım Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 47381
İvedik OSB Matbaacılar Sitesi 1514. Cad.
No: 23-25 Yenimahalle/ANKARA
Dağıtım:
Siyasal Kitabevi
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay/Ankara
Tel: 0(312) 419 97 81 pbx
Faks: 0(312) 419 16 11
e-posta: info@siyasalkitap.com
http://www.siyasalkitap.com

TÜRKİYE'DE VEREMLE MÜCADELENİN YAYGINLAŞTIRILMASI VE YOZGAT VEREM SAVAŞ DERNEĞİ

Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ*

GİRİŞ

Verem "tüberküloz basili" mikrobunun vücuda girip yerleşmesi ile oluşan bulaşıcı bir hastalıktır. Tükürük, damlacık, toz ve nefes yolu ile akciğerlere girerek, akciğerlerde oluşur. Akciğer veremi bütün verem hastalıklarının yüzde doksanını teşkil eder.[1] Yiyecek, içeceklerle, mideye giren mikroplar, bağırsaklarda yerleşip bağırsak veremi yapabildiği gibi, lenfa bezlerinde, kemiklerde, karaciğerde, beyinde hastalık yapabilir. Girip tutunabildiği her yerde hastalığa sebep olabilir. Kana karışan mikrobun tesiriyle, vücudun her yerinde verem hastalığı belirir. İnsandan insana, insandan hayvana, hayvandan insana bulaşabilir.[2] Mikroplar, kırmızı veya beyaz kan damarları ile vücudun iç azalarına yerleşirler.[3] Veremlinin tükürüğü, balgamı, sütü, büyük ve küçük abdesti, yaradan akan cerahat, havaya, toza, toprağa, yiyecek ve içeceklere karışır; çamaşırlara, yatak takımlarına, her türlü kap kacağa ve eşyaya bulaşır. Mikrop, karanlık ve nemli yerlerde daha çok dayanır. Eşyaları yıkanarak kaynatılmalıdır. Tozla bulaştığı için tozdan kaçınmalı, temizliğe dikkat edilmelidir.[4] Kullandığı mendil, havlu, çamaşır, diş fırçası, tükürük hokkası, lavaboda

* Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, hatice.guzelmumyakmaz@gmail.com.

1 Atıfe Coşkun, *Veremle Mücadelede Dispanserler, Sanatoryumlar, Göğüs Hastalıkları Hastaneleri*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2017, s.3. ; Hülya Köse, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Veremle Mücadele*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2020, s.1.; *Tüberküloz*, Türk Toraks Derneği Eğitim Kitapları Serisi, Ankara: Miki Matbaacılık, 2019, s.3; https://toraks.org.tr/site/sf/documents/pre_migration/573e1a496aeb0e3828490055e403108860b2949dd6691fa67a6198b03d930bc2.pdf (Erişim.30.04.2023).

2 *Verem Önlenebilir*, Ankara: Doğuş Ltd. O. Matbaası, 1953, s.3-4.(Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı İle İşbirliği Yapılarak Amerikan Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı Tarafından Hazırlanmıştır.); *Verem (Tüberküloz) Hastalığı*, Ankara: Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, 1990, s.4.

3 *Verem (Tüberküloz)*, s.4.

4 *Verem Önlenebilir*, s.9.; *Verem Savaşı Eğitim Levhalarına Ait Bilgiler*, İstanbul: Kıral Matbaası, (Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Neşriyatından), 1963.; *Verem (Tüberküloz)*, s.12

mikrobu bulunabilir.[5] Veremden korunmak için; aşılanmak, mikrop kapmamaya çalışmak gerekir. Yorgunluk, uykusuzluk, gıdasızlık insanları zayıf düşüreceği için hastalığa daha kolay yakalanılabilir.[6]

Verem şüphesi hissedilenler, ilk olarak röntgen ile muayene edilmelidir. İkinci muayene biçimi balgam muayenesidir. Bu hastalık ilk başta belirti göstermediği için hastalar etrafındaki kişilere temas yolu ile bulaştırabilirler. Veremin belirtileri arasında, iştahsızlık, çabuk yorulma, zayıflama, ateş, kan tükürme ve gece teri vardır. Verem Savaş Dispanserleri, hastayı muayene edip, röntgenden geçirir, balgamla muayene eder ve mümkünse hastaneye yatırılmasını sağlar.[7] Kişiye verem aşısı (BCG) yapılıp yapılmaması gerektiği "deri denemesi" ile olur. Verem aşısı, uzun yıllar Ankara Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde hazırlanarak ülkeye dağıtılmış, aşı denemesi ve aşı ücretsiz olarak yapılmıştır. Hükümet ve belediye doktorları, hastaneler, verem hastaneleri ile verem dispanserleri muayene işlemlerini yürütmektedir. Dispanserler, verem savaşının temeli olup; kontrol ve aşıları burada yapılır.[8] Verem hastaları, açık ve temiz havada istirahat etmelidir. Tedavilerinde ilaç ve yatarak tedavi daha etkili olmaktadır. Veremliler bazen hastalıklarından önceki işlerine dönemedikleri için hafif sanatlar öğretilerek hayatlarını kazanmaları sağlanır. Veremden korunmak için el ve vücut temizliğine dikkat edilmeli, sağlıklı beslenmeli, çiğ yiyecekler yıkanıp pişirilerek yenmeli, bol hava ve ışık alan yerlerde çalışılmalı, spor yapılmalı, tozlu ve kapalı kalabalık mekânlardan sakınılmalı, konuşulurken mesafeye dikkat edilmeli, içki ve sigara kullanılmamalıdır.[9]

Hastalığın tarihi çok eski dönemlere gitmekle beraber, dünyada veremle mücadele 17.yüzyıldan itibaren başlamış, hastalığın teşhis, tedavi ve isimlendirmesine çok sayıda bilim insanı katkı sunmuştu. Bununla birlikte Robert Koch verem basilini bulmuş, Dr. Alberte Calmette ve Dr. Camille Guerin, aşıyı bulmak için 11 yıl sığırlar üzerinde çalışmışlardı. Aşının insan üzerine zerk edilmesi ise 18 Temmuz 1921'de Paris'te annesi tüberkülozdan ölen sağlıklı bir bebeğe oral yolla olmuştu. Aşıya "Bacille Calmette-Guerin" BCG adı verilmişti. Aşının bulunuşunun ardından ise dünyada veremle mücadele hız kazanmıştı.[10] İlk verem savaş dispanseri ise 1887 yılında Edinburg'ta açılmış, Belçi-

---

5 *Verem Önlenebilir*, s.10.

6 *Verem Önlenebilir*, s.52,54.

7 *Verem Savaşı Eğitim Levhalarına Ait Bilgiler*, İstanbul: Günçin Matbaası, Tarihsiz. (Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Neşriyatından); *Verem Savaşı Eğitim Levhalarına Ait Bilgiler* (1963); *Verem (Tüberküloz)*, s.5; Dr. Selahattin Akkaya, *Veremin El Kitabı*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, 1983, s.18-19.

8 *Verem Önlenebilir*, s.46,47.; *Verem Savaşı Eğitim Levhalarına Ait Bilgiler (Tarihsiz).*; *Verem Savaşı Eğitim Levhalarına Ait Bilgiler (1963).*

9 *Verem Savaşı Eğitim Levhalarına Ait Bilgiler (Tarihsiz).*; *Verem Savaşı Eğitim Levhalarına Ait Bilgiler (1963).*; *Verem (Tüberküloz)*, s.9-10.

10 Çoşkun, *a.g.t.*, s. 4-14.

ka, Fransa ve Almanya'da dispanserler ve bakımevleri kurulmaya başlanmış-tı.[11] Türkiye'de de Koch'un tedavi biçimini öğrenmek üzere heyet[12] ve doktorlar Almanya'ya gönderilmiş[13] ilaç ve hastane plânlaması yapılmıştı.[14]

1.Türkiye'de Veremle Mücadele ve Yaygınlaştırılması

Dünya Sağlık Örgütü *(World Health Organization)*, verem hastalığını önemli halk sağlığı sorunlarından biri olarak değerlendirmektedir. Hastalığın tedavisinde ülkelerin gelişmişlik düzeyleri etkili olsa dahi, çeşitli nüfus hareketleri sebebiyle hastalık yok edilememektedir. Verem ilaçlarının bulunuşu hastalığı belirgin düzeyde azaltmıştır. 1950'lerde pek çok ülkede yüz binde 300-500 civarında olan veremden ölüm hızı, bugün bazı ülkelerde yüz binde 1'e kadar düşmüştür. Gelişmiş ülkelerde yıllık "enfeksiyon riski" çok aşağı seviyelerdedir.[15]

Türkiye'de, verem savaş dispanserlerinde kayıtlı hasta sayıları 1999'da 22.088, 2000'de 18.038'di. Özel hastanelerde tedavi edilen hastalar hesaba katıldığında yıllık yaklaşık 25-30 bin tüberküloz hastasının olduğu düşünülmektedir. Hasta sayılarının nüfusa oranı, sanayileşmiş ülkelerde, yüz binde 20 ve altında, Asya ve Afrika ülkelerinin çoğunda yüz binde 100'den hatta 200'den fazladır. Türkiye'de ise yüz binde 30-40'tır. Tüberküloz en çok Güney-Doğu Asya ve Sahra Güneyi Afrika'da bulunmaktadır.[16]

Türkiye'de veremle savaş, ilk olarak gönüllü kuruluşlarla başlamıştı. İlk gönüllü kuruluş, Besim Ömer Paşa'nın 1918'de kurduğu "Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti" idi. 1923'te Dr. Behçet Salih Uz İzmir'de, "İzmir Veremle Mücadele Cemiyet-i Hayriyesi" ni kurdu. Ardından "Balıkesir Veremle Mücadele Cemiyeti" kuruldu. 1923'te İstanbul'da İlk Verem Savaş Dispanseri açıldı. Devlet ve Numune Hastanelerine verem yatağı tahsisine başlandı.[17] Bozok Mebusu Ahmet Hamdi Bey, 1923'te Anadolu halkının maruz bulunduğu verem, sıtma, frengi hastalıklarına karşı Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâleti'ne sözlü soru önergesi vermişti. Önergeye göre, Anadolu'daki halkın

---

11 Çoşkun, *a.g.t.*, s.20.

12 BOA.HR.İD.20.11.1890.1522-58

13 BOA.Y.PRK.HR.14.7.26.4.1308.

14 BOA.Y.PRK.EŞA.12.90.25.06.1308.

15 *Türkiye'de Verem Hastalığının Seyri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Verem Savaş Dairesi Başkanlığı, 1984/2, s.1.

16 https://www.verem.org.tr/verem-tuberkuloz (Erişim 30.04.2023).

17 *Türkiye'de Verem Hastalığının Seyri Üzerine Bir Araştırma*, s.2; Köse, *a.g.t.*, s.113; Coşkun, *a.g.t.*, s.28-29, 32; Ümmügülsüm Candeğer, "Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Verem Hastalığına Karşı Verilen Savaş", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Verem*, Ed. Eren Akçiçek vd., Ankara: Gece Kitaplığı, 2021, s.87; Osmanlı'da Veremle Mücadele ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Elif Ziyanak, *Osmanlı Toplumunda Verem (19.Yüzyıl Sonları ve 20.Yüzyıl Başları)*, Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2021.

ne kadarının verem hastalığına duçar olduğu bilinmemekteydi. Bu hastalıklarla mücadele etmek ise milli bir vazifeydi. Ahmet Hamdi Beyin önergesinde; Anadolu'da verem hastalığının miktarı ve alınan tedbirler sorulmakta, tam ve sağlıklı bilgi istenmekteydi. Aynı soru önergesinde sıtma ve frengili hasta miktarı da hakkında da bilgi istenmekteydi?[18] 1924'te 50 yataklı Heybeliada Sanatoryumu faaliyete geçirilmişti.[19]

Veremle Mücadele Cemiyeti, 5 Ağustos 1925'te kamu yararına dernek statüsü kazanmıştı.[20] 1-3 Eylül 1925'te gerçekleşen I. Tıp Tarihi Kongresi'nde salgın hastalıklar arasında veremle ilgili bildiriler de sunulmuştu.[21] İstanbul'da kurulan Veremle Mücadele Cemiyeti ise, Cemiyetler Kanunu'nun 17.maddesi gereğince 18.12.1929 tarih ve 9526 numaralı tezkire ile kamu yararına dernek statüsü kazanmıştı.[22] Hastalıkla mücadele için 1930'da iki adet röntgen makinesi alınmıştı.[23] 1931'de, İstanbul Verem Savaş Dispanseri doktor maaşlarının yükseltilmesi ve iki hemşirenin dispanser kadrosuna alınması kararlaştırılmıştı.[24] 1934'te Ankara Verem Savaş dispanserine doktor kadrosu tasdik edilmişti.[25]

1930 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda verem hastalığına geniş yer verildi. Kanunun 113-121. maddeleri "Veremle Mücadele" ye ayrılmıştı. Buna göre; veremin her türlü şekline tutularak vefat edenlerin ihbarı mecburi idi. Veremli hasta ikamet değiştirmesi halinde naklini sıhhiye dairesine bildirmek durumunda idi. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, veremli hastalarla ilgili tedbirleri alma yetkisine sahipti. Dispanserlerin olduğu yerlerdeki hastalar, Bakanlıkça buralara bildirilirdi. Resmi bakteriyoloji laboratuvarları, veremlilerin muayenelerini ücretsiz yapar, sonuçlarını ilgili tabibe gönderirdi. Veremle Mücadele Cemiyetlerinin çalışmaları, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin denetimine tâbi idi.[26]

İkinci Dünya Savaşı yıllarında verem ölümleri ve hastalıkta görülen artış sebebiyle Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin topladığı bir komisyon,

---

18 *BCA.30.10.00.6.34.29.29.12.23.(Ek:6)*

19 Ahmet Coşkun Tekin, "1939-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Veremle Mücadele Faaliyetleri", *Journal of Universal History Studies (JUHIS)*, Vol.1., Issue 1, 2018, s.2.

20 *BCA.30.18.1.1.15.49.12.5.8.1925.*

21 Köse, *a.g.t.*, s.104.

22 *BCA.30.18.1.2.7.62.12.18.12.1929; Serkan Tuna,* "İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti ve Faaliyetleri (1927-1938)", Ed. Eren Akçiçek Vd., *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Verem*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2021, s.185.

23 *BCA.30.18.1.2.11.31.14. 14.5.1930.(Ek:227-69)*

24 *BCA.30.18.1.2.21.47.11. 1.7.1931.(Ek: 227-89)*

25 *BCA.30.18.1.2.42.6.16. 10.02.1934.(Ek: 197-62)*

26 "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", *Resmi Gazete*, 6 Mayıs 1930, Sayı: 1489, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1489.pdf, s.8901. (Erişim. 15.4.2023); "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", *Verem Savaşı ve Hizmetleri ile İlgili Yasalar, Sağlık Bakanlığı Verem Savaşı Dairesi Başkanlığı*, 1990, s.9-10.

plânlı bir verem savaşına karar vermişti. Bu yıllarda teşhis ve tedavi imkânlarının sınırlı olması sebebiyle Dünya Sağlık Örgütü'nün tavsiyeleri dikkate alınarak ülkede BCG aşı kampanyası başlatılmıştı. Verem Savaş Dernekleri, 1948'de Prof. Dr. Tevfik Sağlam'ın kurduğu "Ulusal Verem Savaş Derneği" çatısı altında birleşti. 1949'da bu dernek, Uluslararası Verem Savaş Birliği'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı.[27]

Türkiye'de Osmanlı döneminden getirilen sağlık imkânları Dr. Refik Saydam döneminde kurumsallaştırılmıştı. Numune Hastaneleri ve Verem Sanatoryumları açılmıştı. Koruyucu sağlık hizmetlerine önem verilmiş, salgın hastalıklarla mücadeleye çalışmış, Hıfzıssıhha Müessesesi ve okulu kurulmuştu. Bu çalışmalar Dr. Behçet Uz'un Sağlık Bakanlığı'nda devam etmişti. Sağlık hizmetlerinin köylüye ulaşmasına çok önem verilmişti. Uz'un döneminde onaylanan on yıllık plânda, her bölgede 100 yataklı prevantoryumlar, 200 yataklı sanatoryumlar ve dinlenme yurtları açılmıştı.[28] Uz, mevcut sağlık personelini ve yenilerini de zamanın icaplarına göre yetiştirmeye çalışmıştı.[29] Dr. Ekrem Hayri Üstündağ'ın Bakanlık döneminde ise halk sağlığı meseleleri ile ilgilenilmeye devam edilmiş, verem savaş derneklerinin, hastanelerin verem yatak kapasitelerinin ve röntgen taramalarının sayısı artırılmıştı.[30] 11.Milli Tıp Kongresi'nin konusu "verem" olmuştu. Dördüncü Tıp Mikrobiyoloji Kongresi'nde ise mikrobiyolojinin önemine vurgu yapmıştı. Üstündağ, Ankara Verem Hastanesi'ni de açmıştı.[31]

Türkiye'de II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda veremlilere hastanelerde yer bulmak doktorları, "bir kaleyi feth etmek gibi" sevindiriyordu. Büyük sanatoryumlar ve hastaneler kurmak için para olsa dahi vakit dardı. Bu sebeple kurulması kolay, ucuz, temiz binalarda yatak sayısı artırılmalıydı.[32] 1942 yılında 25 büyük şehirde, veremden ölenlerin sayısı yüz binde 265,6'ydı. Gelişmiş ülkelerde ölüm sebepleri arasında, veremden ölüm yedinci sırada yer

---

Türkiye'de Verem Hastalığının Seyri Üzerine Bir Araştırma, s.3.

Gizem Daşpunar, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Salgın Hastalıklarla Mücadele: Sıtma, Trahom, Frengi ve Verem(1923-1950)*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2020, s.32; Bülent Kara, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Refik (Saydam) Bey*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1995, s.205; Mustafa Yahya Metintaş, *Refik Saydam'ın Yaşamı ve Kişiliği*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008, s.123-124; s.56; Hülya Öztürk, *Dr. Behçet Uz ve Sağlık Politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Aralık 2011, s. 57, 61; *Dr. Refik Saydam 1881-1942 Ölümünün 40. Yılı Anısına*, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yay., 1982, s.41, 55; Ceren Gülser İlkan, *Tuberculosis, Medicine and Politics. Public Health in The Early Republican Turkey*, The degree of Master of Arts, Boğaziçi University, 2006, s.57-58.

Öztürk, a.g.t., s.57, 58.

Atatürk Ansiklopedisi, Asil Kaya, "Ekrem Hayri Üstündağ" maddesi. *https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ekrem-hayri-ustundag-1885-1956/ (Erişim* 1.05.2023).

Fatih Naçar, *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ'ın Siyasi Hayatı ve Faaliyetleri (1885-1956)*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2016, s.54-56.

"Verem Haftası Kapandı", *Cumhuriyet*, *7 Ocak 1949*, s.4.

almaktayken; Türkiye'nin büyük şehirlerinde veremden ölüm ikinci sıradaydı. Bu oran yüzde 12-18 olarak gösterilmekteydi.[33] Veremle savaşta, "tarama", "ayırma" ve "hastaneye yatırma" ciddi yapılmak durumundaydı. Açık veremliler tespit ve tecrit edilmeliydi. Bu sebeple verem savaş dispanserlerinin sayısı artırılmalı, prevantoryum, sanatoryum, verem hastaneleri veremlileri tecrit edecek kurumlarla kuvvetlendirilmeliydi. Veremliler için yatak sayısı 1453'tü, 2 bin vatandaş tedavi sırası beklemekteydi. Fakirlik ve tedavisizlikten sıkıntı içindeydiler. İlk aşamada 3-4 bin yataklı tesis yurdun çeşitli yerlerinde açılmalıydı. Mr. Vine'nin raporuna göre; 40 bin yatak ihtiyacı vardı.[34] Aynı rapora göre, tahta veya metal prefabriklerden yararlanılabilirdi.[35] Hastaların tedavi ve bakımı için 5 milyon lira ayrılmalıydı. Tedavi binaları, ulaşım imkânı yüksek olan, şehirlere 3-4 km mesafede yerlerde açılmalıydı.[36] Veremle mücadele için yeni tahsisatlara ve özel vergilere ihtiyaç vardı.[37]

1944 tarihli, 18 Madde ve 2 Geçici Madde içeren Verem Savaş Kanun Tasarısına göre;

> "Madde (1) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı lüzumu tespit edilen yerlerde verem savaş teşkilatı kurar.
> Madde (2) Bakanlık, bölgenin iklim ve iktisat şartların ve imkânları çerçevesinde, verem sanatoryumları, prevantoryumlar, hastaneler, dispanserler, bölgedeki hastanelere ek pavyonlar inşa, teçhiz ve tetkik eder.
> Madde (3) Verem Savaş kurumlarında çalışacak doktor, hemşire ve hizmetliler Bakanlar Kurulunun onayından geçecek bir kadro cetveline tabi olurlar.
> Madde (4) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Belediyeler ve Verem Savaş Dernekleri, sanatoryum, prevantoryum, verem hastanesi ve dispanserlerinin faaliyetlerinin devamı, inşaat ve tesislerinin tamamlanması ve buralarda çalışacak doktor, hemşire, memur ve hizmetli tayinine yetkilidir.[38]
> Madde (8) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı lüzum gördüğü hallerde talimatnameye uygun olarak okul, iş yerleri ve her türlü toplulukta verem savaşı ile ilgili olarak lüzumlu sıhhi tedbirleri alır, umumi muayeneler ve BCG aşısı yaptırır.
> Madde (10) Veremle Savaş için Sağlık ve Sosyal Yardım bütçesine her yıl yeter miktarda ödenek konulur. Senesinde ödenemeyenler ertesi yıla devr olunur.
> Madde (11) Veremle Savaş için yapılacak bütün hizmet ve masraflar, bu ödenekten karşılanır.[39]

---

33 *BCA.30.1.0.0.77.482.6.1944.E-10.(1).*
34 *BCA.30.1.0.0.77.482.6.1944.E-10.(2)*
35 *BCA.30.1.0.0.77.482.6.1944.E-10.(3)*
36 *BCA.30.1.0.0.77.482.6.1944.E-10.(4)*
37 *BCA.30.1.0.0.77.482.6.1944.E-10.(5)*
38 *BCA.30.1.0.0.77.482.6.1944.E-10.(14)*
39 *BCA.30.1.0.0.77.482.6.1944.E-10.(15)*

Madde 1- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca veremle savaş için her türlü yapılacak hizmet ve tesisler için 1949 bütçesinde açılacak yeni bir bölüme 12 milyon lira tahsisat konmuştur.

Madde 2- Devlet Demiryolları ve İktisadi Devlet Teşekkülleri ile Gümrük ve Tekel Bakanlığı gibi toplu işçi kullanan kuruluşlar, kendi memur, hizmetli ve işçileri arasındaki veremlileri tedavi ettirmek için, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının onay verdiği yerlerde ve uygun projelerle her türlü Sağlık tesisleri kurmaya mecburdurlar."[40]

Kanunun gerekçesinde; II. Dünya Savaşının oluşturduğu yaşama ve beslenme güçlükleri sebebi ile insanlar üzerinde en çok tahribat yapan hastalıklardan birinin verem olduğu, son istatistiklerden anlaşılmaktadır, denilmekteydi. Türkiye harbe girmemekle beraber, harbin olumsuzluklarından etkilenmiş, verem halk arasında ciddi seviyeye ulaşmıştı. Türkiye'de 400-500 bin civarında veremli bulunmaktaydı. Bu insanlar tecrit edilmezse sağlam insanlara bulaştıracakları için veremli sayısı daha da artacaktı. Bu sebeple ciddi tedbirler alınarak zamanı gelmişti.[41] Kanunun esas amacı; ülkedeki veremlileri arayıp bulmak, imkân ölçüsünde tedavi etmek, hastane, dispanser, sanatoryum, prevantoryumlar kurmaktı. Bu kuruluşlara her türlü yardımın yapılması ile de amaçlarına ulaşmalarını sağlamaktı. Bu pahalı bir iş olduğu için de ilk olarak 10 ilde 10 müstakil hastane, 4 ilde mevcut hastanelere bağlı 4 pavyon ile yine bunlara bağlı dispanserler kurmaktı. İkinci olarak; 15 ilde 1951 yılı sonuna kadar verem kuruluşları tesis etmek ve hastaların ihtiyaçlarını karşılamaktı. Özel müesseselere de konuyla ilgili yardım sağlamaktı.[42] İki yılda verem savaş derneklerinin sayısı 53'e çıkmıştı. Halen bu dernekler, 49 ilde faaliyet göstermekteydi. Erenköy'de 210 yataklı bir sanatoryum, Heybeliada Sanatoryumu, İzmir, Buca, Kayseri, Hatay, Ankara Dernekleri birer dispanser inşa ettirmişti. Memlekette halen devlet hastaneleri, özel idare ve belediye hastanelerinde veremliler için 1453 yatak vardı.[43] 1950'de 40 devlet hastanesinde toplam 7099 yatak vardı. Bunlar arasında Yozgat Devlet Hastanesinin 75 yatağı bulunmaktaydı.[44] Aynı tarihte Sağlık Bakanlığına bağlı verem yatakları 1891, diğer teşekküllerde 1295, toplam 3186 yatak vardı.[45]

Türkiye'nin senatoryumculuktaki tarihi çok kısa olmakla beraber pek çok insanın hayatını kurtarmayı başarabilmişti. Türkiye veremle savaşın yeni usullerinden habersiz değildi fakat geniş bir uygulama sahası bulamamıştı.[46] 3

---

[40] BCA 30.1.0.0.77.482.6.1944.E-10.(16)
[41] BCA 30.1.0.0.77.482.6.1944.E-10.(17)
[42] BCA 30.1.0.0.77.482.6.1944.E-10.(18)
[43] BCA 30.1.0.0.77.482.6.1944.E-10.(19)
[44] BCA 30.1.0.0.77.486.13.E10.(5)
[45] BCA 30.1.0.0.77.486.13.E10.(6)
[46] "Verem Tedavisinde Yeni Ameliyatlara Dair", *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1946, s.2.

Ocak 1947'de, Heybeliada'da 250 yataklı verem pavyonu açılmıştı. Açılışta Verem Derneği Başkanı Prof. Dr. Tevfik Sağlam, hastane başhekimleri, doktorlar, basın mensupları, Parti İdare Heyeti ve Şehir Meclisi Azaları bulunmaktaydı. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Behçet Uz, halk sağlığının en büyük düşmanlarından birinin verem olduğunu söylemişti.[47] Bakan Behçet Uz, 14 Ocak 1947'de Valiliklere gönderdiği tamimde; çeşitli sebeplerle dünyada yayılan veremin Türkiye'de de tahrip edici etkilerinin arttığını, Bakanlığın bu sebeple sistemli bir verem savaşına giriştiğini ve maksatlı ve programlı mücadeleye önem verildiğini belirtiyordu. Bu işteki başarı hükümet ve milletin el ele vermesi ile gerçekleşebilirdi. Verem Savaş Dernekleri, bu savaşın esaslı ve faydalı uzuvlarından biriydi. İstanbul ve İzmir Verem Savaş Dernekleri, başarılı çalışmalar yürütmekteydi.[48]

3 Ocak 1947, veremle savaşın umumi seferberliğinin başlangıç günüydü. Veremle savaş, devlet ve özel teşebbüsler yolu ile daha önce başlatılmıştı. Devlet bu işi daha ciddi şekilde takip etmek amacıyla her yıl Ocak ayının ilk haftasını "Verem Haftası" ilân etmişti. Bir hasta yatağı inşaatta on bin liraya mâl olmaktaydı. Yüz bin yatak yapmak ise imkânsızdı. ABD'de bin kişiye bir verem yatağı düşmekteydi. Bir veremli hastanın yıllık masrafı iki bin liraydı, on altı bin veremlinin yıllık masrafı otuz iki milyon liraydı. Toplumun fakir ve düşkün kısmı, devlet ve belediye bütçelerinin sosyal yardım tahsisatından muhakkak yararlanmalıydı. Milli sağlık plânı, sanatoryum, hastane, hemşireler vs. ihtiyaçlara yer vermekteydi. Verem alanında uzman yetiştirmek için üç yıllık uzmanlık eğitiminin bir buçuk yılı dâhiliye, bir buçuk yılı verem tedavisini öğrenmeye ayrıldığında uzman hekim ihtiyacı karşılanmış olacaktı. İstanbul, İzmir ve Ankara'da pnömotoraksa[49] başlanmaktaydı. Her dâhiliye uzmanı, röntgen olan her yerde hava verebilmeliydi.[50] 1949'da, veremliler için 17 devlet hastanesinde 345 yatak ilâve edilecekti.[51]

2.Verem Savaş Haftası sebebi ile 7 Ocak 1948'de bir doktor; *"Biz veremle mücadele halinde değil, mütareke ve musâfaha halindeyiz"* demişti. Doktorlar, veremin yeni pavyon ve hastaneler yapmakla ve yatak sayısını artırmakla yenilemeyeceğini ifade etmişlerdi. Veremde vatandaşların, özellikle fakir halk kitlelerinin bu hastalığa yakalanmasını önlemek gerekirdi. Bunun için de va-

---

47 "Verem Savaşında Yeni Adımlar", *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1947, s.1.

48 "Verem Savaşı Sağlık Bakanının Valiliklere Yolladığı Mühim Tamim", *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1947, s.1.

49 "Akciğerdeki havanın çeşitli etkiler nedeniyle akciğerden, akciğer dışı doku katmanına kaçışı anlamına gelmektedir. Bası sebebiyle akciğer büzüşür ve hayatı ciddi tehdit edebilen bir soruna dönüşür. Göğüs ağrısı, nefes darlığı, halsizlik, çarpıntı, morarma gibi belirtileri vardır." https://www.medicalpark.com.tr/pnomotoraks-nedir/hg-2451(Erişim.1.05.2023).

50 "Veremle Savaşta Yeni Safha", *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1947, s.1-2.; "Heybeliadalılar İçin Endişeye Mahal Yok", *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1947, s.1.

51 "Hastanelerde Yatak Adedi Artırılıyor", *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1949, s.1.

vatandaşların ortalama bir refah seviyesini yakalaması gerekmekteydi. 3. Verem Savaş Haftasında, konferanslar verilmesine, broşürler basılmasına rağmen, hastalıkla ilgili bir istatistik verilemiyor ve ülkede bıraktığı tahribat hakkında konuşulamıyordu. 1948 yılı istatistiğine göre, veremden her yıl 40 bin insan hayatını kaybediyordu. Bunun cevabını almak için yegâne merci, "Türkiye Ulusal Veremle Savaş Derneği"ydi.

Buna göre 5237 sayılı Kanun'da yapılan değişiklikle belediyelerden alınan eğlence vergileri, bu hayır cemiyetlerine, bulunmayan yerlerde ise fakir veremlilere tahsis edilmişti. Sinemalarda satılan pullar, başka hayır müesseselerinin yüzdeleri sebebi ile rakip olmuşlardı. Hâlbuki derneğin ihtiyaçları gün geçtikçe artıyordu. Veremlilerin umumi sağlığı ihlal etmemeleri için tecrit edilmesi gerekiyordu. Kalabalık çalışılan yerlerde çalışanların sağlık kontrolü yapılmalıydı. Okullarda öğrencilere sıcak yemek verecek kooperatifler kurulmalıydı. Mecburi verem sigortası yapılmalı ve bu kanunlaştırılmalıydı. Bu sebeple "Türkiye veremle savaş değil, mütareke ve musâfaha halindeydi." Ailelerin geçim darlığının da anlatıldığı yazıda, verem mücadelesinde BCG aşısı yaptırılıp gerisi Allah'a mı bırakılacaktı? şeklinde bir serzeniş de vardı.[52]

İstanbul Sağlık Müdürü Dr. Faik Yargıcı, veremlilere hastanelerde yatak bulamamanın ıstırabını duyduklarını anlatmıştı. Bakanlık, 1949 yılı içinde muhtelif vilayetlerde hastane açacaktı. Verem Savaş Dernekleri, gün gün faaliyetlerini artırmaktaydı. Verem Savaş Derneği, Heybeliada Sanatoryumu Başhekimi Dr. Tevfik İsmail Gökçe, Şişli Halkevi'nde bir konferans vermişti.[53] 1949'da Balıkesir[54], Konya[55], Çankırı[56], Yozgat[57] Şebinkarahisar[58] gibi illerdeki Verem Savaş Dernekleri kamu yararına dernek statüsü kazanmıştı. 1949'da Ankara Verem Savaş Derneği'nin Ulusal unvanını kullanmasına izin verilmişti.[59] 1950'de Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği kamu yararına dernek statüsü kazanmıştı.[60] Aynı tarihte, Burdur[61], İçel[62], Milas[63], Edremit[64], Kırşehir[65], Gelibolu[66], Antalya'daki[67] Verem Savaş Dernekleri kamu yararına dernek sta-

---

"Verem Haftasında Acı Sözler", *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1949, s.1,5.
"Verem Haftası Kapandı", *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1949, s.1.
BCA.30.18.1.2.119.26.19.9.4.1949. Ek (13-70).
BCA.30.18.1.2.119.26.20.9.4.1949.
BCA.30.18.1.2.120.59.2.22.07.1949.
BCA.30.18.1.2.120.73.16.13.10.1949. Ek (13-86).
BCA.30.18.1.2.120.75.1.13.10.1949.
BCA.30.18.1.2.119.47.20.13.6.1949. Ek (13-77).
BCA.30.18.1.2.121.107.2.15.02.1950. Ek (13).
BCA.30.18.1.2.122.19.14.27.2.1950. Ek (13-90).
BCA.30.18.1.2.122.22.19.10.03.1950.Ek (13-92).
BCA.30.18.1.2.122.19.15.28.2.1950. Ek (13-91).
BCA.30.18.1.2.122.31.19.8.4.1950. Ek (13-94).
BCA.30.18.1.2.123.61.14.28.7.1950. Ek (13-102).
BCA.30.18.1.2.123.61.15.28.7.1950. Ek (13-101).

tüsü kazanmıştı. Müteakip yıllarda başka illerdeki Verem Savaş Dernekleri de kamu yararına dernek statüsü kazanmıştı.[68]

11 Nisan 1949 tarih ve 5368 sayı ile 7 madde ile ek 5 cetvelden oluşan "Verem Savaşı Hakkında Kanun" çıkarılmıştı. Kanuna göre; (Madde 1) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, verem savaşı için gerekli gördüğü bölgelerde; sanatoryum, hastane, prevantoryum, dispanser ve ek pavyon yaptırmak yetkisine sahipti. Bunlar için gerekli malzeme, araç ve gereç alırdı.

Madde (2) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, belediyeler ve özel idarelerin açmış olduğu verem savaş kuruluşlarına yardım etmek ve ödenekle desteklemek yetkisine sahipti.

Madde (3) Verem savaşı için her yıl Sağlık Bakanlığınca, özel bir ödenek ayrılırdı.

Kanunda bütçenin miktarı, yardımlaşılacak bakanlıklar, verem savaşına destek veren doktordan memura kadar personel maaşı da ayrıca belirtilmekteydi.[69]

Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği, 1949 yılı çalışmalarını; verem hakkında esaslı tetkikler yaptırmak, bilgiler yaymak, çalışmaları teşvik ve standardize etmek, sağlığa ait bütün kurullarla iş birliği yapmak, yabancı ve uluslararası teşekküllerle ilişki tesis etmek ve derneği temsil etmek şeklinde açıklamıştı.[70]

3 Ocak 1950 yılı Verem Haftasında, Veremle savaşın önemi ve korunma çareleri hakkında broşürler hazırlanmış, İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü 13.201 veremli tespit etmiş ve hastalıklarının vahamet derecesine göre sıraya konularak bir kısmı para ile bir kısmı meccanen hastanelere yatırılmıştı.[71]

Türkiye'de Verem Dispanser ve Yatakları Gelişmesi (Tablo -1)[72]

Yıl	Dispanser Sayısı	Göğüs Hastanesi Sayısı	Göğüs Pavyonu	Göğüs Yatağı Sayısı
1930	3	1	-	50
1935	4	1	-	150
1940	4	1	-	250
1945	10	4	-	500
1950	41	18	6	2349

67 *BCA.30.18.1.2.124.86.8.21.11.1950. Ek (13-105).*

68 *BCA.30.18.1.2.126.49.17.22.6.1951. Ek. (13-118); BCA.30.18.1.2.126.55.5.18.7.1951. Ek. (13-120).*

69 "Verem Savaşı Hakkında Kanun", *Resmi Gazete*, Kabul Tarihi: 11.4.1949. Kanun No: 5368 https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7183.pdf (Erişim. 16.4.2023); "Verem Savaşı Hakkında Kanun", *Verem Savaşı Hizmetleri ile İlgili Yasalar*, s.5.

70 *Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Genel Kuruluna Sunulan Rapor 1949*, İstanbul: İstanbul Halk Basımevi, 1950, s.3.

71 "Verem Haftası Başladı", *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1950, s.1, 4.

72 *Türkiye'de Verem Hastalığının Seyri Üzerine Bir Araştırma*, s.4.

1955	86	25	40	6660
1960	106	31	30	8285
1965	133	32	35	8700
1970	213	33	22	8670
1975	249	34	11	8465
1980	256	29	11	8090

Merkezi İstanbul'da bulunan Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği, 1963 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı ile işbirliği yapmış, 1964 yılı *Verem Savaş Yılı* olarak kabul edilmiş, *Verem Savaş Propaganda ve Eğitim Haftası* (5 Ocak 1964-11 Ocak 1964) ve yıl boyunca Diyanet İşleri teşkilatından destek istenmişti. Bu amaçla müftülüklere broşür ve hutbe gönderilerek köy imam hatiplerine kadar ulaşılması talep edilmişti.[73]

Verem Savaş Dispanserlerinin Çalışmaları (1960-1983) (Tablo-2)[74]

Yıl	Muayene Edilen Sayısı	Radyolojik Muayene Sayısı	Lab.Muayene Sayısı	Bulunan Hasta Sayısı	Yapılan BCG Sayısı
1960-1964	5.523.188	8.264.973	674.631	156.533	272.151
1965-1969	8.551.328	12.914.826	1.260.416	272.803	839.392
1970-1974	5.544.183	8.613.462	1.400.354	174.699	237.203
1975-1979	4.760.489	8.077.812	1.188.994	105.313	445.337
1980-1983	5.362.961	8.959.273	1.093.119	103.533	1.116.836

26.5.1981 tarih ve 17354 sayı ile kabul edilen "Belediye Gelirleri Kanunu"nun "Sosyal Amaçlı Yardımlar" başlığının 103. Maddesi 2.bendine göre; *"Eğlence gelirlerinin.... %10'u da Verem Savaşına ayrılıp belediye sınırları içinde Verem Savaş Derneği Teşkilatı varsa yardım olarak bu derneğe verilirdi."* [75] Ayrıca Verem Savaş Dernekleri de "Dernekler Kanununa" tâbi idi. Kanunun 58.Maddesi (Altıncı Kısım), "Kamu Yararına Çalışma Niteliği", 59.Maddesi "Kamu Yararına Çalışan Dernek Sayılma" hükümleri doğrudan bu dernekler ile ilgiliydi.[76]

---

[73] *BCA.51.0.0.4.34.46.28.11.1963.*

[74] *Türkiye'de Verem Hastalığının Seyri Üzerine Bir Araştırma*, s.5.

[75] "Belediye Gelirleri Kanunu", *Resmi Gazete*, Kanun No:2464, Kabul Tarihi:26.5.1981, Yayımlandığı Resmi Gazete:29.5.1981, Sayı:17354, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2464.pdf, s.5273, (Erişim. 16.4.2023); "Belediye Gelirleri Kanunu", *Verem Savaşı Hizmetleri İle İlgili Yasalar*, Sağlık Bakanlığı Verem Savaşı Dairesi Başkanlığı, 1990, s.13.

[76] "Dernekler Kanunu", *Resmi Gazete*, Kanun No: 2908, Kabul Tarihi: 1.10. 1983, Yayın Tarihi: 7 Ekim 1983, Sayı: 18184, s.19, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18184.pdf, (Erişim. 16.4.2023); "Dernekler Kanunu", *Verem Savaş Hizmetleri İle İlgili Yasalar*, s.34.

2.Yozgat Verem Savaş Derneği'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Yozgat Verem Savaş Derneği, 1948 yılı ortalarında bir dosya ve bir kalemle işe başlamıştı.[77] Derneğin müteşebbislerinden Avukat Sefer Eronat, 10 Ocak 1949 Pazar günü sabah Halkevi'nde bir toplantı yapmıştı. Toplantıda Doktor Müzeyyen Çokdeğerli, Yozgat Devlet Hastanesi'nde göreve başlamasından itibaren birçok veremli hastayla karşılaştığını, bunların haftada en az 4-5 kişiyi bulduğunu ve en çok Sorgun, Çekerek gibi ilçelerden geldiğini ifade etmişti. Çok masraf gerektiren veremle mücadelenin devlet işi olduğunu, Devlet Hastanesine bir verem pavyonu yapılması gerektiğini ve bunun için teşebbüse geçileceğini ifade etmişti.[78]

Doktor Müzeyyen Çokdeğerli, Sağlık Bakanlığı'nın 1956 yılına kadarki veremle mücadele plânında Yozgat'ın yer almamasından üzüntü duyduklarını, bu sebeple 9/1/1949'da Yozgat Verem Savaş Derneği'nin kurulmasının hayırlı bir teşebbüs saydıklarını yazmaktaydı. Yozgat'ta bir verem hastanesine ihtiyaç olmakla beraber, bunun için hazırlanmış özel bir yer yoktu. Hastaların tecrit ve tedavisi için en az 100 yatak düşünülmeliydi. Bu 100 yataklı pavyonun Devlet Hastanesi bahçesine inşasına başlanması bir zaruretti. Bu dava, önce memleket, sonra dünya sağlık davasının bir parçasıydı ve desteklenmeye layıktı.[79]

Hastanemiz Dahiliye Mütehassısı Müzeyyen Çokdeğerli verem hastalığı ve Yozgatta yaptırılacak verem pavyonunun faidelerine dair yaptığı konuşmalarının birinde

80

77 "Verem Pavyonu", *Yozgat*, 7 Nisan 1951, s.1.

78 "Veremle savaş derneği", *Yozgat*, 13 Ocak 1949, s.1.

79 Dr. Müzeyyen Çokdeğerli, "Dünya Vereme Karşı Savaş Açmış Bulunuyor", *Yozgat*, 27 Ocak 1949, s. 1, 3.

80 "Verem Pavyonu İnşaatı", *Yozgat*, 27 Ocak 1951, s.1.

Yozgat Veremle Savaş Derneği 12 Şubat 1949'da kurulmuş ve üye kaydına başlanmıştı. Aidatlı 300 üyesi bulunmaktaydı. Dernek, Avukat Sefer Eronat, Dr. Müzeyyen Çokdeğerli (Yozgat Devlet Hastanesi İç Hastalıkları Uzmanı), Eczacı Neşet Çetintaş (Yozgat Devlet Hastanesi), Eczacı Sırrı Başdoğan, Tüccar Rifat Bacanlı, Tüccar İhsan Ergörür tarafından kurulmuştu. Derneğin birinci Fahri Başkanı Yozgat Valisi, İkinci Fahri Başkanı en çok maddi yardımda bulunan kişi olacaktı. 18 yaşını tamamlayan her vatandaş üye kaydolunabilirdi. Derneğin amaçlarına aykırı davranıp, üye aidatını yatırmayanlar üyelikten çıkarılabilirdi. Derneğin üye aidatı, kurucuların bağışları, bankadaki paralar, gayrimenkuller dışında, rozet, pul, bale, müsamere, konser bileti satışı gibi gelirleri vardı. Taşradaki vatandaşların derneğe katkısını sağlamak için yönetim kuruluna mesul her mıntıkada beşer kişilik temsilciler seçilirdi. Derneğin kapatılması için üyelerin 3/2'sinin ilgili toplantıda bulunması ve 3/2'sinin oyu gerekmekteydi. Derneğin kapanması halinde bütün menkul ve gayrimenkul mallar, Kızılay Derneğine gelir kaydedilir ve mahalli hükümete bildirilirdi. Dernek Yozgat'ta verem hastalığı bittiği zaman kapanırdı. Bu savaş, "milli" bir savaştı. Derneğin içinde ve dışında her vatandaştan destek beklenirdi. Derneğin tüzüğü, 21 maddeden müteşekkildi.[81]

Derneğin simgesi, beyaz üzerine iç içe kırmızı aydı. Derneğin amacı, Yozgat ilinde veremle savaşmak, halkı, söz, yazı, sinema gibi vasıtalarla aydınlatmak, korunma ve tedavide gerekli ilaç ve yiyecek gibi ihtiyaçlar ile halkın sıhhi kontrolünü sağlamak, verem pavyonu, hastanesi, dispanser ve sağlık evleri açmak, yer almaktaydı. Ayrıca açmış oldukları sağlık kuruluşlarının yaşayabilmesi için gelir kaynakları bulmak ve işletmek de amaçları arasındaydı. Çalışma Yeri Lise Caddesi No:48'di.[82]

Dernek, sabit ve düzenli bir gelir sağladıktan sonra halkın ve mahalli idarenin gayreti ile vücuda gelmişti. Devlet hastanesinin laboratuvar, eczane ve röntgenlerinden faydalanacak ve hastanenin yanına bir verem pavyonu[83] yapacaktı. Ayrıca ilçelerde verem dispanserleri[84] ve verem istasyonları kurmayı arzu ediyordu.[85] 24 Mart 1949'dan itibaren Derneğe halk tarafından çok sayıda

---

81 *BCA.3018.1.2./120.73.16./13.10.1949(Ek-13-86)*; "Veremle Savaş Derneği", *Yozgat*, 3 Mart 1949, s.1.

82 *BCA.3018.1.2.120.73.16.13.10.1949(Ek-13-86)*.

83 "Pavyon, bir kuruluşun, bir kurumun bahçe içinde ayrı ayrı yerlerde bulunan yapılarından her biri" *https://sozluk.gov.tr/*(Erişim 1.5.2022).

84 "Dispanserler, kendi bölgesinde tüberküloz tarama ve tanısı koymak bunun için mikroskopi yapmak, röntgen çekmek, hastaların tedavilerini düzenli sürdürmek, hastaneye yatması gerekenleri hastaneye sevk etmek, hastaların tedavi ve ilaçlarını ücretsiz sağlamak, temaslı hastaları takip etmekle görevlidir." *https://verem.org.tr/uploads/pdf/sayfa_83-98.pdf* (Erişim 1.5.2023).

85 "Verem Savaş Derneğimizin Gayeleri", *Yozgat*, 17 Mart 1949, s.2.; Ayrıca bkz. "1.1.1949 Yılı Yozgat'ta Veremle Savaş Derneği Adında Kurucuları Yazılı Olanların İlk Olarak Umumi Heyete Sunacakları Tüzük", *Yozgat*, 17 Mart 1949, s.3-4.

bağış yapıldığı belirtilerek, bağışçıların isimleri yayımlanmaktaydı. Bağışlar, 20 liradan 2,5 liraya kadar listelenmekteydi.[86] Yozgat gazetesinde, veremle savaşın ve aşının önemini anlatan yazılara da yer verilmekteydi.[87]

17 Nisan 1949'da Genel Kurulu toplanmış, yıllık bütçesi onaylanmıştı. Üyeler içinden 25 kişilik Merkez Kurulu üyelerini oluşturmuş, bu gruptan 5 kişi de Yönetim Kurulunu seçmişti. Dernek, Yozgat iline bağlı ilçe, bucak ve köylerde şubeler açmayı kararlaştırmıştı.[88] Bu toplantı, Cumhuriyet Okulu'nda yapılmıştı. Toplantıda derneğin, toplum yararına dernek statüsü kazanması için ittifak edilmişti.[89]

Tüzüğün 2.maddesinde; il içinde veremle savaşmak, halkı, söz, yazı, sinema gibi vasıtalarla aydınlatmak, korunma ve tedavide gerekli ilaç ve yiyecek gibi ihtiyaçlar ile halkın sıhhi kontrolünü sağlamak, verem pavyonu, hastanesi, dispanser ve sağlık evleri kurmak yer almaktaydı. Taahhüt miktarı 3000 Lirayı bulan ve 300 üyesi olan dernek, Sorgun ve Yerköy'de şubeler kurmuş ve bir hastane açmayı amaçlamıştı. Dernek, 9 Eylül 1949'da kamu yararına dernek statüsü kazanmıştı. Bu karar 13/10/1949'da Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştı. Yozgat Verem Savaş Derneği 1949 yılı bütçesinde, Verem

---

86 "Verem Savaş Derneğine Teberrular", "Celâl Arat'ın Bağışı", *Yozgat*, 24 Mart 1949, s.1; "Verem Savaş Derneğine Teberrular", *Yozgat*, 31 Mart 1949, s.1; "Verem Savaş Derneğine Teberrular", *Yozgat*, 7 Nisan 1949, s.1; "Verem Savaş Derneğine Teberrular", *Yozgat*, 14 Nisan 1949, s.1; "Verem Savaş Derneğine Teberrular", *Yozgat*, 21 Nisan 1949, s.1; "Verem Savaş Derneği Teberrular", *Yozgat*, 12 Mayıs 1949, s1; "Verem Savaş Derneğine", *Yozgat*, 19 Mayıs 1949, s.1; "Verem Savaş Derneğine Teberrular", *Yozgat*, 26 Mayıs 1949, s.1; "Yozgat Veremle Savaş Derneği", *Yozgat*, 9 Haziran 1949, s.1; "Verem Savaş Derneğine Teberrular", *Yozgat*, 23 Haziran 1949, s.1.

87 "Dr. Talat Avşar, BCG Verem Aşısı", *Yozgat*, 17 Mart 1951, s.3. "Veremle Savaş", *Yozgat*, 11 Ağustos 1949, s.2; Dr. Feridun Timur, "Verem Aşısının Verem Savaşındaki Önemi", Yozgat, 25 Ağustos 1949, s.2; "Akdağmadeninde Verem Savaş Derneğine Bağışlar", *Yozgat*, 22 Eylül 1949, s.2; "Verem nasıl bir hastalıktır?", *Yozgat*, 21 Temmuz 1951, s.1, 3.

88 Genel Kurul'un gündemi gazetede; açış konuşmaları, derneğin bütçe özeti, Merkez ve yönetim kurulları seçimi, tüzük müzakeresi yapılmıştı. "17 Nisan 1949 Pazar Günü Yozgat Verem Savaşı Derneğinin Cumhuriyet Okulunda Genel Kurul Toplantısı", *Yozgat*, 14 Nisan 1949, s.1.

89 *"Genel Kurul Başkanlığına tüccardan Salim Korkmaz, İkinci Başkanlığa Dr. Müzeyyen Çokdeğerli; kâtipliklere Eczacı Neşet Çetintaş ve Kız Enstitüsü Müdür Yardımcısı Belkıs Balkaş seçildi. Merkez fiili dernek başkanı Vali Osman Şahinbaş seçildi. Merkez İl idare Kurulu üyeleri; Sefer Eronat Avukat, Celal Aral Arzuhalci, Rıfat Bacanlı Tüccar, Neşet Çetintaş Eczacı, Hüsnü Çingis Avukat, Fevzi Ayan Belediye Başkanı, Seniye Yüceyürek Kız Enstitüsü, Abbas Sayar Tüccar, Yusuf Karslığoğlu Tüccar, Esat Arslan Belediye Başkanı, Kemal Aydoğan Lise Öğretmeni, Mehmet Ali Ural Öğretmen, Fevzi Olgun Avukat, Fuat Nizamoğlu Tüccar, Salim Korkmaz Tüccar, Kasım Çıtak Öğretmen, Zeki Ayan Hastane İdare Memuru, Bekir Nurdoğdu Tüccar, Abdi Keçeli Encümen Azası, Necati Yeşer Encümen Üyesi, Haydar Ünlüsoy Lise Müdürü, Dr. Müzeyyen Çokdeğerli, Veysel Soyer Marangoz, Dr. Fikret Esat Erkmen, Dr. Suat Süer'den oluşmaktaydı. Yedek üyeler; Dr. Yusuf Tuncer, Ahmet Akman, Şamil Diler, Tayıp Aruslı, Şakir Şahin, Nuri Aral'dı. Denetçiler; Özel İdare Müdürü, Naci Balak, İl Basımevi Müdürü Saim Olca'ydı." BCA.3018.1.2./120.73.16./13.10.1949(Ek-13-86), s.1-5; "Verem Savaş Derneği", Yozgat, 21 Nisan 1949, s.1.*

Hastanesi ve Pavyonu inşaa masrafı için 266.850 lira, kırtasiye evrakı ve matbua için ise 250 lira mevcuttu.[90]

Derneğin, Yozgat halk sağlığı açısından ümit vaat edici olduğu Yozgat Valiliği'nin 31 Mayıs 1949 tarih ve 441/447 sayılı yazısında ifade edilerek, kuruluşu tebrik edilmişti.[91] Derneğin tüzüğüne göre, Fahri Dernek başkanı olan Yozgat Valisi Osman Şahinbaş'ın Giresun'a tayin olmasının ardından, Başkanlığa yeni Vali İhsan Sabri Çağlayangil ittifakla seçilmişti. 20 Ağustos 1949 günü yeni başkanı ile toplanan dernek, yeni bir çalışma programı hazırlayarak faaliyetlerini hızlandırmıştı.[92]

12 Mart 1951'de Yozgat'ta verem aşısı istasyonu açılmıştı. İstasyon Belediye Tabipliği binasında faaliyete geçmişti.[93] Yozgat Verem Savaş Derneği'nin hazırladığı 30 bin liraya ek olarak, 1951 bütçesinden tahsis olunan 20 bin lira ile ilkbaharda Verem Pavyonu inşaatına başlama kararı alınmıştı.[94] Sağlık Bakanlığı, Verem Pavyonu için 50 bin lira yardım etmişti. Derneğin mevcut parası ile toplam geliri 100 bin lirayı bulmuştu.[95] Pavyonun inşaat ihalesine 92.885 lira 32 kuruş keşif bedeli ile gidilmişti. İhale 28 Nisan 1951 Cumartesi günü saat 12.00'de Hükümet Konağı içindeki Bayındırlık Müdürlüğü odasında yapılmıştı. İhaleyi Yozgat Kapalı Spor Salonunun da müteahhidi olan Şerif Çapan kazanmıştı.[96] Dr. Müzeyyen Çokdeğerli, derneğin ayda 1000 lira vermeye razı on bin üyesi olduğu takdirde her şeyi başarabileceklerini ifade etmişti. 330 bin nüfuslu ve 70 bin ailenin barındığı Yozgat'ta savaşın muhakkak kazanılabileceğini söylemekteydi.[97]

2.1. Çamlık Pavyonu (Verem Pavyonu)

Çamlık Pavyonu'nun temeli 4 Haziran 1951'de saat 16.00'da atılmıştı. Törende Verem Savaş Derneği'nin yöneticileri, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ, Yozgat Valisi Hayri Özlü, Mükerrem Sarol ve Yozgat halkı bulunuyordu. Bakan konuşmasında; ülkede veremlilere ait yatak sayısının 2 bin olduğunu, bu rakamın 10 bine çıkarılmasını arzu ettiklerini, Yozgatlıların

---

90 *BCA.3018.1.2./120.73.16./13.10.1949(Ek-13-86).*

91 *BCA.3018.1.2./120.73.16./13.10.1949 (Ek-13-86).*

92 "Verem Savaş Derneğinde", *Yozgat*, 25 Ağustos 1949, s.1.; Yozgat Verem Savaş Derneğinin kuruluşundan Sağlık Bakanlığının duyduğu memnuniyeti gösteren belge için bkz. *BCA. 3018.1.2./120.73.16./13.10.1949* (17.5.1949 tarihli Ek-1).

93 "Verem Aşısı İstasyonu Açıldı", *Yozgat*, 10 Mart 1951, s.3.

94 "Verem Pavyonu İnşaatı", *Yozgat*, 27 Ocak 1951, s.1.

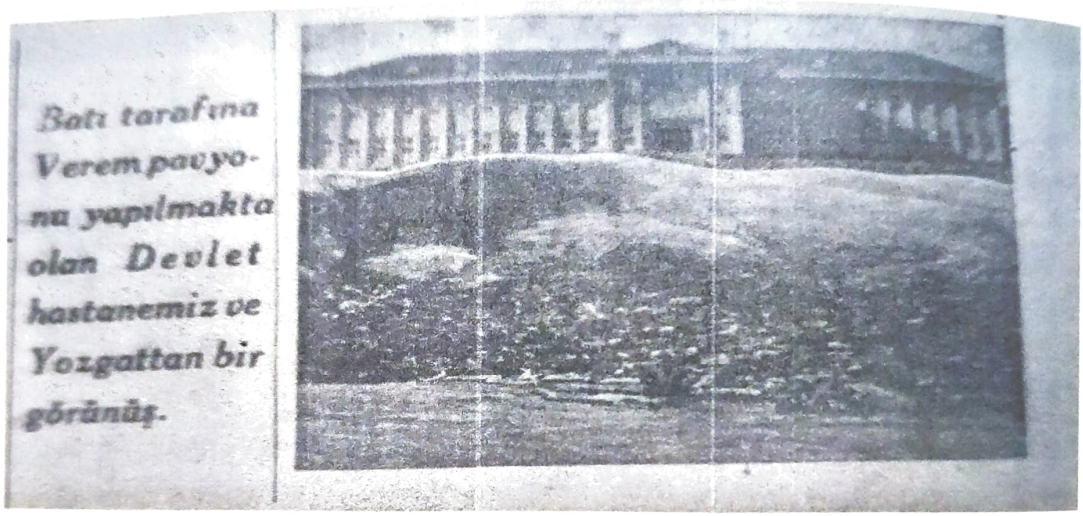
95 "Sağlık Bakanlığı Şehrimiz Veremle Savaş Derneğine 50000 Lira Yardım Yaptı", *Yozgat*, 17 Mart 1951, s.1.

96 "Yozgat Veremle Savaş Derneği Başkanlığından Pavyon İnşaatı", *Yozgat*, 28 Nisan 1951, s.4; "Verem Pavyonu İhale Edildi", *Yozgat*, 28 Nisan 1951, s.1; "Verem Dispanserinin Temeli Atılıyor", *Yozgat*, 2 Haziran 1951, s.1.

97 "Temel Atmaya Hazırlanırken", *Yozgat*, 2 Haziran 1951, s.1.

attıkları bu temel ile veremle savaş konusunda üzerlerine düşeni yaptıklarını belirtmişti.[98]

Törende bir miktar para ile bir yazı şişe içine konularak pavyonun temeline bırakılmıştı. Yazıda, törene katılanların isimleri zikredilerek, müessesenin Yozgat halkına hayırlı olması dileği yer almaktaydı. Dr. Müzeyyen Çokdeğerli, bu yazıyı gelecek nesillere hatıra kalması için bıraktıklarını söylemişti. Eski Yozgat Devlet Hastanesi yanına yapılan bu pavyon, Yozgat Şehir Hastanesinin açılış sürecinde, Devlet Hastanesi ile yıkılmıştı.[99] Sağlık Bakanı Yozgat'a gelişinde Pavyonun kalorifer tesisatına 15 bin liralık yardım sözü vermiş, yardımın Yozgat'a gönderilişi 30 Haziran 1951'de duyurulmuştu.[100] Pavyonun kalorifer ihalesi, 19 Ekim 1951 günü saat 15.00'te Bayındırlık Müdürlüğü odasında toplanan komisyon tarafından yapılmıştı.[101] Pavyonunun inşaatı sürerken ikinci kat plânının incelenmesi Sağlık Bakanlığınca tamamlanılarak müteahhite teslim edilmişti.[102]

103

Pavyona, Yozgat Çamlığının eteğinde olması sebebi ile "Çamlık Pavyonu" adı verilmişti. Ayrıca "verem" hastaları üzecek bir ad olduğu için de "Çamlık" adı tercih edilmişti. Pavyon, 27 Şubat 1952'de Sağlık Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ tarafından açılmıştı. Veremle savaşın iki kolu olan tedavi ve korumayı gerçekleştirecekti.[104]

98 "Sağlık Bakanımız Şehrimizde", *Yozgat*, 9 Haziran 1951, s.1.
99 "Temeldeki Gizem Işık Bekliyor", *Çamlık*, 13 Haziran 2018, s.1, 5.
100 "Verem Pavyonu İnşaatına Yeni Yardım", *Yozgat*, 30 Haziran 1951, s.1.
101 "Yozgat Verem Savaş Derneği Başkanlığından", *Yozgat*, 13 Kasım 1951, s.2.
102 "Verem Pavyonu", *Yozgat*, 7 Temmuz 1951, s.1.
103 "Sağlık Bakanımız Şehrimizde", *Yozgat*, 9 Haziran 1951, s.1.
104 "Çamlık Verem Pavyonu Açılırken", *Yozgat*, 26 Şubat 1952, s.1.

Çamlık Göğüs Hastalıkları pavyonu

105

1953'te Yozgat'ın nüfusu kaza ve köyleri ile 325 bin kadardı. Yozgat Devlet Hastanesi verem pavyonuna ayakta muayene ve pnömoni (zatürre) için müracaat eden hastalar 467 olup, 28'i dış vilayetlerdendi. Vilayetin bütün tüberkülozlu hastalarının 50 yataklı bir pavyona hep birden gelmesi mümkün değildi. Basili olan hastaların fazla bulunduğu yerler; Yozgat, Sorgun, Yerköy ve Çiçekdağ'dı. Kemik tüberkülozlular kliniğe yatırılmadığı için bu istatistiğe dâhil değillerdi. On üç ay içinde çoğunluğunu çok geri kalmış Yozgat köylüsünün oluşturduğu 467 veremlinin 433'ü iyileşmişti. On üç ayda 34 vefat olmuş, 10'u menenjit TB'ye ait olduğu için akciğer tüberkülozundan 24 kişi ölmüştü. Hastaneye müracaat eden hastaların çoğu eşek sırtında, iskelet halinde, bileklerinde ve karınlarında kirli üfürüklü bezlerle son bir ümit olarak doktora gelmişlerdi. Milletçe verilen verem mücadelesinde kısa zamanda yarı yarıya bir düşüş olduğu tespit edilmekteydi.[106] Klinikte en çok rastlanılanlar; akciğer tüberkülozu, plörezi (zatülcelp), menenjit, anterit, peritonit tüberkülozlarıydı.[107]

---

106 *Yozgat İl Yıllığı 1968*, s.204.

107 Dr. Selahaddin Güvenç, "Verem Davası Çamlık Pavyonunda Düşündüklerim", *Yozgat*, 20 Ekim 1953, s.2.

"Dr. Selahaddin Güvenç, "Verem Davası Çamlık Pavyonunda Düşündüklerim", *Yozgat*, 6 Ekim 1953, s.2.

2.2. Verem Savaş Dispanseri

Yozgat Verem Savaş Derneği, Verem Pavyonundan sonra Ankara yolu üzerinde bir Verem Savaş Dispanser binasının da temelini atmayı başarmıştı. 29 Ekim 1951'de saat 14.00'de yapılan temel atma töreninde Vali Sait Balioğlu; Yozgat Verem Savaş Derneği'nin üstün başarılar gösterdiğini, başarısında Dr. Müzeyyen Çokdeğerli Aral'ın büyük katkısı olduğunu söylemişti.[108]

Yozgat Devlet Hastanesi, 1935'te 40 yataklı bir hastane olarak İl Özel İdaresi tarafından yapılmıştı. 1949'da yatak sayısı 75'e, 1951'de 96'ya çıkarılmıştı. Yatak yetersizliği sebebi ile poliklinikte bulunan şezlonglara dahi hasta yatırılmıştı. Yozgat'ın 250-300 yataklı bir hastaneye ihtiyacı vardı. Bunun için Sağlık Bakanlığı'nın desteği ile iki katlı yeni bir poliklinik binası yaptırılmalıydı. Yozgat'ta halkın desteği ile bir verem hastanesi açılmıştı. 45 bin lira ile müteahhite ihalesi yapılan "Koruyucu Dispanser" binasının da bir an önce bitirilmesi gerekmekteydi. Dispanserde bulunacak olan mikro-foto makinesi ile günlük 400-500 kişinin taraması yapılacak, her aileye bir sağlık fişi verilecekti. Bu fişlerle halk istediği zaman kontrole gelebilecekti. Hasta olanlar tecrit edilebilecekti. Dispanser, temel olarak BCG aşısı yaparak halkın veremden korunmasını sağlayacaktı. Genel Meclisin Dispanserin ihtiyacı olan 15 bin lirayı kesintisiz vermesi vatan ve insanlık borcuydu. Yozgat milletvekilleri şehrin ihtiyacı olan doktor, hemşire, ebe ve teçhizatın gönderilmesi için yardımcı olmalılardı.[109]

20 Nisan 1954 tarihli habere göre; Verem Dispanseri için tahsis edilen 45 bin lira mebus adayı Talat Alpay'ın takibi ile vilayete gelmişti. Bu para ile bir röntgen cihazı alınacaktı.[110] 19 Eylül 1954 tarihli haberde, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Behçet Uz'un Yozgat'a geldiği Yozgat Valisi Fevzi Hamurculu ile Yozgat milletvekillerinin de hazır bulunduğu, Verem Savaş Dispanseri ve Devlet Hastanesi'nin de ziyaret edildiği ifade edilmişti.[111]

Yozgat'ta 1967 yılında Verem Savaş Dispanserinin faaliyetleri; 22.060 poliklinik muayenesi; 8066 Tüberkülin tespiti, 10.094 BCG aşısı; 104 ev ziyareti (ilk defa), 1163 (mükerrer); 1058 (ilk defa), 3644 (mükerrer) olmak üzere ilaç yardımı yapılmıştı. Dispanserin asli doktoru, 1 sağlık memuru, 1 hemşire, 2 hemşire yardımcısı, 15 müstahdemi, 1 moturlu taşıtı vardı.[112] Dispanserde 1972 yılında 13.192 kişi muayene olmuş, 1488 kişiye ilaç yardımı, 1317 kişiye ev ziyareti yapılmıştı.[113]

---

108 "Verem Dispanseri Binasının Açılış Töreni", *Yozgat*, 6 Kasım 1951, s.1. Haberin başlığı binanın açılışı olarak verilmekle beraber haberin içeriğinde temel atma töreninden söz edilmektedir.

109 "Yozgat'ta Sağlık Davası", *Yozgat*, 29 Ocak 1952, s.1.

110 "Verem Dispanseri", Yozgat, 20 Nisan 1954, s.1.

111 "Sıhhat Vekili Vilayet Hududunda Karşılandı", *Yozgat*, 19 Eylül 1954, s.1.

112 *Yozgat İl Yıllığı 1968*, Doğuş Matbaası, s.198.

113 *Cumhuriyetin 50.Yılında Yozgat 1973 İl Yıllığı*, Ankara: Ay Yıldız Matbaası, 1973, s.169.

Sağlık Bakanlığı, 2009 yılında yayımladığı bir genelge ile nüfusu 500 bin olan her il merkezinde en az bir Verem Savaş Dispanseri açmayı plânlamıştı.[114] Yozgat Verem Savaş Dispanseri, açıldığı günden bugüne halen görevini sürdürmektedir. Yozgat'ta veremle mücadelenin bir neticesi olarak bir de Göğüs Hastanesi açılmıştı.[115] Bu hastane, Şehir Hastanesi'nin açılışının ardından Şehir Hastanesinin bünyesinde Göğüs Hastanesi kliniği olarak hizmetlerine devam etmektedir.

Yozgat İli Göğüs Hastanesi Yatak ve Hasta Sayıları (1968-1972) (Tablo-3)

Yıl	Hastane sayısı	Yatak Sayısı	Ayakta Tedavi	Hastaneye Yatanlar	Tabur-cu Olanlar	Ölen	Devren Kalan	Yatılan Gün Sayısı	Bir Hastanın Ortalama Kalışı	Yatak İşgal oranı
1968	1	125	221	247	188	33	26	11.063	44,7	24
1969	1	100	306	335	156	16	163	12.126	36,1	33
1970	1	100	69	443	235	21	187	14.345	32,3	39
1971	1	125	229	397	218	15	164	13.001	32,7	28
1972	1	125	359	499	284	21	194	17.809	58,3	39

SONUÇ

Bulaşıcı bir hastalık olan verem, yüzyıllarca insan ölümlerinde ön sırada yer almıştır. Bugün Avrupa kıtasında ve gelişmiş ülkelerde çok düşük oranlara sahip olan hastalık; Asya ve Afrika ülkelerinin çoğunda yaşam şartları sebebi ile varlığını devam ettirmektedir. Hastalıkla mücadele, savaş sonrasında olu-şan şartlarla ve fakirlikle mücadele gibi süreçlere paralel olarak gelişmişti. Öyle ki dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hasta ve ölü sayısının hızlı artışıy-la yoğunlaşmıştı. Pavyon ve dispanserlerin açılması büyük katkı sağlamıştı. Dönemin sağlık bakanlarının ve sağlık plânlamasının halk sağlığı, bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve kırsala ulaşma gibi amaçlarının veremle mücadelede

[114] Çoşkun, *a.g.t.*, s.20.

[115] Genel Hastanelerin bünyesindeki göğüs hastalıkları servisi ve pavyonlar da hesaplamaya dâhil edilmiştir. İller bazında hazırlanmış olan tablodan Yozgat'a ait olan bölüm alınmıştır. *https://khgmistatistikdb.saglik.gov.tr/Eklenti/23537/0/turkiye-saglik-istatistik-yilligi-1968-197223pdf.pdf*, s.162. (Erişim 30.04.2023).

yönlendirici bir etkisi olmuştu. Derneklerin yaygınlaşması, hastalığın tanıtımı ve tedavisinde teşkilatlanma anlamına gelmişti.

1949'da kurulan Yozgat Verem Savaş Derneği, Yozgat halkının ileri gelenlerinin ve sağlıkçıların veremle savaş için kurmuş olduğu bir dernekti. Dernek kuruluşundan itibaren devletle iş birliği içinde olmuş, üyelerin aidatından, yardım severlerin bağışlarından, pul ve gösteri biletlerinin satışından gelirler elde etmişti. Derneğin kuruluşundan itibaren iki amacının birincisi, verem savaş pavyonu ve ikincisi ise verem savaş dispanseri açmak olmuştu. Öyle ki iki amacını da birkaç yıl içinde gerçekleştirebilmişti.

Veremle savaş, diğer bulaşıcı hastalıklarda olduğu gibi hem Türk toplumu hem Yozgatlılar için temizlik, iyi beslenme, gerektiğinde doktor kontrolüne müracaat etme, hastalara karşı mesafe gibi hususları "öğrenmek" anlamına geliyordu. Bilhassa doktorların tetkik ve tedavi için "son çare" olarak, köylerden ve kırsal bölgelerden gelenler için aktardığı manzaralar, "yokluk" ve "bilgisizlikle mücadele" anlamını taşımaktaydı. Bu mücadele aynı zamanda yüksek maddi destek gerektirdiğinden "devlet işi" olarak görülmüştü. Bazı doktorların, Türkiye'deki mücadeleyi, mücadele değil, bir "musâfaha" (tokalaşma) olarak tanımlaması da bu sebepten olmalıdır. Devlet toplum desteği ile yürütülen bu süreç, ülkelerin maddi ve manevi gelişmişlik düzeyinin de bir göstergesidir. 1950'li yıllarda dernek düzeyinde teşkilatlanma, pavyon, dispanser, aşılama faaliyetleri; 1970'li yıllarda Göğüs Hastanelerinin açılması ile bir üst seviyeye geçmişti. 1980'lerden 2000'li yıllara doğru maddi teşkilatlanmanın ve halkın bilinç düzeyinin daha da yükselmesi ile ülkedeki refah seviyesinin artışı hesaba katıldığında, veremin hem ülke genelinde hem Yozgat'ta oldukça alt seviyelere düşmüş bir hastalık olduğu tespit edilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA.HR.İD.20.11.1890.1522-58
BOA.Y.PRK.HR.14.7.26.4.1308.
BOA.Y.PRK.EŞA.12.90.25.06.1308.
BCA.30.10.00.6.34.29.29.12.23.(Ek:6)
BCA.30.18.1.1.15.49.12.5.8.1925.
BCA.30.18.1.2.7.62.12.18.12.1929
BCA.30.18.1.2.11.31.14. 14.5.1930.(Ek:227-69)
BCA.30.18.1.2.21.47.11. 1.7.1931.(Ek: 227-89)
BCA.30.18.1.2.42.6.16. 10.02.1934.(Ek: 197-62)
BCA.30.1.0.0.77.482.6.1944.E-10.
BCA.30.1.0.0.77.486.13.E10.
BCA.30.18.1.2.119.26.19.9.4.1949. Ek (13-70).
BCA.30.18.1.2.119.26.20.9.4.1949.

BCA.30.18.1.2.120.59.2.22.07.1949.
BCA.30.18.1.2.120.73.16.13.10.1949. Ek (13-86).
BCA.30.18.1.2.120.75.1.13.10.1949.
BCA.30.18.1.2.119.47.20.13.6.1949. Ek (13-77).
BCA.30.18.1.2.121.107.2.15.02.1950. Ek (13).
BCA.30.18.1.2.122.19.14.27.2.1950. Ek (13-90).
BCA.30.18.1.2.122.22.19.10.03.1950.Ek (13-92).
BCA.30.18.1.2.122.19.15.28.2.1950. Ek (13-91).
BCA.30.18.1.2.122.31.19.8.4.1950. Ek (13-94).
BCA.30.18.1.2.123.61.14.28.7.1950. Ek (13-102).
BCA.30.18.1.2.123.61.15.28.7.1950. Ek (13-101).
BCA.30.18.1.2.124.86.8.21.11.1950. Ek (13-105).
BCA.30.18.1.2.126.49.17.22.6.1951. Ek.(13-118).
BCA.30.18.1.2.126.55.5.18.7.1951. Ek. (13-120).
BCA.51.0.0.4.34.46.28.11.1963.

Resmi Yayınlar

"*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*", *Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930, Sayı: 1489.*
"Verem Savaşı Hakkında Kanun", *Resmi Gazete*, Kabul Tarihi: 11.4.1949. Kanun No: 5368.
"Belediye Gelirleri Kanunu", *Resmi Gazete*, Kanun No:2464, Kabul Tarihi:26.5.1981.
"Dernekler Kanunu", *Resmi Gazete*, Kanun No: 2908, Kabul Tarihi: 1.10. 1983.
Yozgat İl Yıllığı 1968
Yozgat İl Yıllığı 1973

Süreli Yayınlar

Yozgat (1948-1954)
Cumhuriyet (1946-1949)
Çamlık (2018)

Telif ve Tetkik Eserler

Akkaya, Selahattin. *Veremin El Kitabı*. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, 1983.
Atatürk Ansiklopedisi. Asil Kaya. "Ekrem Hayri Üstündağ" maddesi. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ekrem-hayri-ustundag-1885-1956/ (Erişim:1.05.2023)
Candeğer, Ümmügülsüm. "Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Verem Hastalığına Karşı Verilen Savaş". Ed. Eren Akçiçek vd., Tarihsel Süreçte Anadolu'da Verem. Ankara: Gece Kitaplığı, 2021, 83-96.
Coşkun, Afife. *Veremle Mücadelede Dispanserler, Sanatoryumlar, Göğüs Hastalıkları Hastaneleri*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2017.
Daşpunar, Gizem. *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Salgın Hastalıklarla Mücadele: Sıtma, Trahom, Frengi ve Verem(1923-1950)*. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2020.

İlkan, Ceren Gülser. *Tuberculosis, Medicine and Politics: Public Health in The Early Republican Turkey*. The degree of Master of Arts, Boğaziçi University, 2006.

Kara, Bülent. *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Refik (Saydam) Bey*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1995.

Köse, Hülya. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Veremle Mücadele*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2020.

Metintaş, Mustafa Yahya. *Refik Saydam'ın Yaşamı ve Kişiliği*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.

Naçar, Fatih. *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ'ın Siyasi Hayatı ve Faaliyetleri (1885-1956)*. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2016.

Öztürk, Hülya. *Dr. Behçet Uz ve Sağlık Politikaları*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2011.

Saydam, Dr. Refik. 1881-1942 Ölümünün 40. Yılı Anısına, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yay., 1982.

Tekin, Ahmet Coşkun. "1939-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Veremle Mücadele Faaliyetleri". *Journal of Universal History Studies (JUHIS)*. Vol.1., Issue 1, 2018, 1-21.

Tuna, Serkan. *"İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti ve Faaliyetleri (1927-1938)". Ed. Eren Akçiçek Vd., Tarihsel Süreçte Anadolu'da Verem*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2021, 179-213.

Verem (Tüberküloz). Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatından, 1955.

Verem (Tüberküloz) Hastalığı. Ankara: Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, 1990.

Verem Önlenebilir. Ankara: Doğuş Ltd. O. Matbaası, 1953. (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı İle İşbirliği Yapılarak Amerikan Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı Tarafından Hazırlanmıştır.)

Verem Savaşı Eğitim Levhalarına Ait Bilgiler. İstanbul: Günçin Matbaası, Tarihsiz. (Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Neşriyatından)

Verem Savaşı Eğitim Levhalarına Ait Bilgiler. İstanbul: Kıral Matbaası,1963. (Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Neşriyatından)

Ziyanak, Elif. *Osmanlı Toplumunda Verem (19.Yüzyıl Sonları ve 20.Yüzyıl Başları)*, Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2021.

İnternet Kaynakları

Tüberküloz, Türk Toraks Derneği Eğitim Kitapları Serisi, Ankara: Miki Matbaacılık, 2019.

https://toraks.org.tr/site/sf/documents/pre_migration/573e1a496aeb0e3828490055e40310886

0b2949dd6691fa67a6198b03d930bc2.pdf (Erişim.30.04.2023)

https://khgmistatistikdb.saglik.gov.tr/Eklenti/23537/0/turkiye-saglik-istatistik-yilligi-1968-197223pdf.pdf, s.162. (Erişim 30.04.2023).

https://www.verem.org.tr/verem-tuberkuloz (Erişim. 30.04.2023).

https://sozluk.gov.tr/(Erişim 1.5.2022).